

Chloupek, Jan; Michálková, Věra

K interpretaci vět a souvětí v nářečí

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1966, vol. 15, iss. A14, pp. [77]-85

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100412>

Access Date: 21. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JAN CHLOUPEK—VĚRA MICHÁLKOVÁ

K INTERPRETACI VĚTY A SOUVĚTÍ V NÁŘEČÍ

Při počátečním zkoumání nářečního projevu by se mohlo na první pohled zdát, že tu bude menší množství nesnází než při zkoumání projevu spisovného;¹ ten je totiž nejdnou formálně i obsahově složitější, téměř vždy vyjadřuje vztahy mezi částmi věty navzájem a mezi větami těmi mluvnickými prostředky, které jsou k vyjadřování těchto vztahů poměrně přesně vyhrazeny a syntaktická homonymie² se v něm nevyskytuje v té míře jako v projevech nespisovných. Nářeční projev jak známo některé mluvnické prostředky k vyjadřování uvedených vztahů nemá a některých užívá v jiném rozsahu (např. některých možností pro vyjádření mluvnické shody, některých forem pro vyjádření podřízenosti apod.). Vyznačuje se tedy stejně jako kterýkoli jiný projev mluvený na jedné straně jistou nadbytečností nebo alespoň malou sevřeností jednotlivých svých částí, na druhé straně zase nedostatkem vyjadřování některých mluvnických vztahů.

Srovnejme např. pleonastické vyjádření v řetězci vět: *dál do ruky taký kamének jak tote, iste to býť lapis, sp'eš tom pravilí lapis, začál ňe f tem oku točit tým kaménkem a páliło to jag oheň* FranelL* a sdělení s nedostatečně vyjádřeným mluvnickým vztahem: *na hody zabiľa — nejaky kohúd nebo sléпка* ValSen.

I

Oba uvedené charakteristické rysy nářečního projevu, nadbytečnost a nedostatek vyjádření mluvnických vztahů, působí potíže už při vymezení jednotlivých skladebných celků z delšího projevu, promluvy, věty, osamostatnělého větného členu apod. Zvlášt nedostatek vyjádření formálně mluvnické vázanosti přímo nabízí možnost rozdělit projev na drobné i nevětné celky poutané k sobě navzájem jen obsahovou stránkou. Intonační uzavřenost části projevu je v těchto případech znakem do velké míry irelevantním, neboť se nerealizuje jinak než u celků opravdu větného charakteru, a jejím nejnápadnějším znakem je poměrně výrazná pauza (označená ---), např.: *čaj? — Jahodníček že je dobrý, aj dyž oči bolíja — máčat si. Aj dyž břuh bolí, navaři sa — pit — ten jahodníček — ocukrovat* VysP.

Nedostatek formálních prostředků vyjadřujících vztahy mezi částmi projevu působí nezdědkou rozpaky, jak bez znalosti konkrétní situace, za níž se projev uskutečnil, danou konstrukci hodnotit. Části projevu položené neskloubeně prostě vedle sebe mohou být totiž v (mluvnický) různém vzájemném vztahu, především v případech, kdy to ještě podporuje obsahová stránka jednotlivých těchto částí. V těchto našich poznámkách se budeme zabývat (1) případy s nedostatkem vyjádření formálně mluv-

* Doklady jsou z obcí středního úseku východomoravských (moravkoslovenských) nářečí. Seznam zkratk obcí je na konci článku.

nických vztahů mezi jednotlivými částmi projevu, (2) případy, kdy některé mluvnické kategorie „překračují“ přes hranice části projevu, v níž fungují, a (3) některými přechodníkovými konstrukcemi, které ve spojení s jednoduchou větou tvoří v jistém slova smyslu přechod mezi skutečnou větou jednoduchou a podřadným souvětím.

(1) Všimněme si nejprve poněkud blíže případu, kdy mluvčí nevyužije možnosti pevnějšího stmelení jednotlivých částí svého projevu pomocí formálně gramatických prostředků; pro krátkost budeme tento jev označovat jako neousouvzažnění. Jde o případy jako: *jak sme sa živili, tak sme sa živili — zemňáčky, krájkanky* (= křížaly) *vařené, suché* VIIh; *přes poledne to bila hodina enom, teda od dvanásti do jednej bilo poledne — a zase pracovať až do pól noci* Sid.

Při interpretaci některých takovýchto zachycených realizací je nutno mít neustále na mysli, že mluvnický „málo vázaný“ působí podobné projevy proto, že nemáme možnost hodnotit je v určité konkrétní situaci, za níž se uskutečňovaly. Tato situace známá mluvčímu i konzumentovi projevu z nich nepochybně činila sdělení v dané chvíli plně komunikativní; při samém aktu „mluvení“ nebylo nezbytně explicitě uvádět všechny vztahy mezi částmi projevu, neboť byly do různé míry samozřejmé. Když však přestala ona situace již působit (a měli jsme k dispozici jen onen zapsaný text), objevila se při interpretaci některých takovýchto sdělení jistá „volnost“ nebo popřípadě několikerá možnost mluvnický formálního výkladu. Takováto nesnáze se poměrně zhusta vyskytuje u konstrukcí, k nimž je nová informace, mnohdy jakoby další výpověďové jádro, připojena v „základním“ mluvnickém tvaru (u jmenných vyjádření je to nominativ, u sloves infinitiv) beze zření k tomu, jakou formu by vyžadovala předechozí část projevu jako celku.³

Např.: *narukováť sem do Tyrol do Inšpruku — třetí pluk tyrolskych myslivců* Sen. Nominativ *třetí pluk tyrolskych myslivců* vnucuje dvojí možnou interpretaci: (1) *k třetímu pluku* nebo (2) *kde byl třetí pluk* (nářečně vyjádřeno: *co tam býľ třetí pluk . . .*). Podobně je sotva možná jednoznačná interpretace u některých konstrukcí s infinitivem, např.: *(slibovica!) to je pro zdraví, aj dyž bolija zuby — máčat to* VysP. Ani zde není možno interpretovat infinitiv jediným možným způsobem, nabízí se alespoň trojí možnost: Buď je v této konstrukci infinitiv v platnosti imperativu s odstínem zevšeobecňující platnosti, poněvadž se neobrací ke konkrétnímu posluchači (nýbrž ke komukoli, koho bolí zuby), nebo funguje jako skutečný infinitiv, avšak bez přesnějšího vymezení své modální platnosti (tj. *má* nebo *musí*, nebo dokonce *může* to namáčet), anebo konečně má významový odstín účelový (= aby si to kdokoli namácel). Sotva lze kteroukoli z těchto možných interpretací předem vyloučit, poněvadž v dané situaci se mohla kterákoli z nich plně uplatnit a jen znalost konkrétních okolností může rozhodnout, která z nich byla v onom případě skutečně aktuální.

Podobně teprve kontext ukáže, jak je třeba rozumět větě: *poľovic tych školákú dřimali* VysP. Z formálně mluvnické stránky by se zdálo, že zde mluví respektově spíše logickou shodu mezi větnou částí subjektovou a predikátovou, poněvadž obsahově je subjekt vlastně v plurálu. Avšak takovéto případy shody jsou ve zkoumaném nářečí velmi řídké, téměř pravidelná je u podobných typů shoda mluvnická. Nadto v našem dokladě zřejmě nezhodil bez vlivu předechozí kontext s přísudky v 1. osobě plurálu, kdy mluví vyprávěč asi toto: *Brzy jsme vstávali, hnali jsme na pastvu, tam jsme promrzli, a když jsme pak přišli do vytopené třídy, „poľovic tych školákú dřimali“.* Usouvzažnění tu tedy proběhlo „jiným směrem“.

V jiných případech je naopak jen sotva ze situace přesvědčivě vysvětlitelné, proč mluví jednotlivé části svého projevu neousouvzažnil. Nedostatek usouvzažnění se totiž objevuje i ve zcela obvyklých konstrukcích, v takových, u nichž mluví s největší pravděpodobností nemůže přijít do formulačních nesnází a u nichž se pro jejich

krátkost sotva dá uvažovat o nejasné perspektivě projevu. Uvedme např. doklad z úvodu k těmto poznámkám: *na hody zabila — nejaký kohúd nebo sléпка* ValSen. Ani delší jazykový kontext neukazuje důvod, proč mluví v daném případě neužil akuzativu, neboť už ve vyprávění předtím se o věci mluvilo, a není tedy možno připisat neousouzený nominativ na vrub vzpomínání nebo obtížnému vybavování; ani moment překvapení zde nepřichází v úvahu. Je tu tedy jediná možnost vysvětlení, proč autor projevu vyjadřuje nově uváděnou část sdělení neousouzeným „základním“ tvarem (zde nominativem). Celá situace a okolnosti, za kterých tato část sdělení platí, jsou totiž jemu i konzumentu projevu natolik známy, že stačí nově sdělovanou skutečnost prostě jen pojmenovat a konzument si ji sám do kontextu „zasadí“. Celému sdělení pak rozumí takto: *na hody zabila, totiž nějakého kohouta nebo slepici*.

(2) Při interpretaci neverbálních vět v psaném projevu se obvykle neuvažuje o možnosti hodnocení těchto konstrukcí po stránce jejich modálního, časového, případe i jiného zařazení. Je to zcela přirozené, neboť nositeli těchto mluvnických kategorií par excellence jsou slovesa. Kromě jiných důvodů tu bezpochyby není zcela bez vlivu ani poměrně malý počet neverbálních vět (ve srovnání s větami verbálními) a jejich intonační samostatnost v textu. V projevu mluveném — a naše nářeční doklady to v plné šíři ukazují — je však neverbálních vět různého typu (vlastních jmenných, interjekčních apod.) mnohem více, a to nejen v samostatném postavení, nýbrž nežádka i v souvětích. Zvláště v druhém případě, v souvětích, dostávají se tak neverbální věty do „blízkosti působení“ základní části věty verbální, tvoří s ní jeden vyšší celek a také po stránce mluvnické se spolu s ní jistým způsobem zařazují.

Např. sdělení: *v izb'e sa sv'itilo sv'etidly — po valasky sv'etidlo* Sen je nepochybně třeba interpretovat jako souvětí skládající se z jedné věty verbální a jedné neverbální, bezspojově připojené. Druhá věta se však tímto bezprostředním připojením dostala do „sféry vlivu“ verbální věty natolik, že slovesné kategorie základní části věty slovesné „přesahují“ až do této věty neverbální. Podobně jako je tomu ve větě verbální (kde je to ovšem explicitě vyjádřeno) zařazuje se i platnost neverbální věty do minulosti a je možno „připsat“ jí všeobecný podmět vyplývající z reflexivní formy predikátu věty verbální. Toto působení jazykového kontextu trvá nezávisle na situaci, za níž byl projev pronesen; pro správnou interpretaci neverbálních konstrukcí v plné šíři je tento kontext nezbytně nutný. Uvedený jev, totiž „přecházení“ mluvnických kategorií z vět verbálních na konstrukce neverbální, označujeme pracovním názvem slovesné kategoriální transgrese⁴. V nářečních projevech je to jev velmi častý, mimo jiné pravděpodobně i proto, že v jazykovém vyjadřování znamená jistou úsporu.

Velmi hojné jsou tyto případy „přecházení“ v souvětích, jejichž neverbální věta je vyjádřena interjekcí, často onomatopoickou, např.: *toš šel a fčilkaj pot tým mostkem čapi, čapi, čapi, čapi* Sehr. Zde se vlastně transgrese uskutečnila jen zčásti, neboť na neverbální větu sice „přechází“ zařazení do času minulého (tj. vlastně současného s minulým časem věty verbální), avšak iterativnost je tu explicitě vyjádřena čtverým opakováním onomatopoické interjekce. Tato vyjádření představují v jistém slova smyslu přechod ke konstrukcím verbálním s predikátem utvořeným od interjekce.

Podobná „částečná transgrese“ se vyskytuje u neverbálních konstrukcí vázících se k verbálním se slovesem *býtí*. Toto sloveso pravděpodobně pro své velmi široké zástupné možnosti „předává“ do neverbálního vyjádření jen některé své kategorie, např. způsob a čas, jiné však nikoli, např. číslo a rod. Např. v souvětí: *no bili svadeb-*

řící iste, toš chlachotu a pléskáání! Slav je nutno zařadit neverbální konstrukci do minulosti jako současnou s konstrukcí verbální, mluvnický rod a číslo jsou tu však jiné než u slovesného predikátu. Také tato částečná úspora je v jazykovém projevu vítána a je častá, neboť podobných vyjádření se slovesem *býti* za nejrůznější slovesa plnovýnamová v bezprostřední blízkosti vět neverbálních je hojně.

Naše tvrzení o možnosti pouze částečné transgrese dokládají i případy, kdy se v neverbální části sdělení vyskytuje mluvnický prostředek naznačující, do které slovesem vyjádřitelné kategorie je třeba onu neverbální konstrukci zařadit, a na druhé straně ukazující, která mluvnická kategorie se nekryje s kategorií explicitě vyjádřenou v přísudku věty verbální. Např. v souvětí: *byla taká osnova a na tem sa to ValSen přejímá* neverbální konstrukce od verbální minulý čas, ale *sa* v ní naznačuje jistou všeobecnost platnosti, která ve verbální konstrukci není. Uvedená konstrukce se *sa* nepředstavuje individuální nebo nahodilou realizaci, naopak podobná vyjádření se vyskytují dosti hojně. Nežřídka bývají doprovázena výraznou mimikou nebo gesty.

(3) V určitém slova smyslu přechod mezi větami jednoduchými a souvětími skládajícími se nejméně ze dvou vět jednoduchých tvoří v této souvislosti vyjádření obsahující rozvitejší přechodníkovou konstrukci vážící se k verbální větě. Přechodník v těchto konstrukcích obsažený má jedinou formu, ať se vztahuje ke kterémukoli mluvnickému rodu nebo číslu a ke kterémukoli času přísudku ve verbální konstrukci. Má buď zakončení přechodníku vážícího se (ve spisovném projevu) k rodu mužskému (např.: *přída, chytá, vída*), anebo zakončení adverbializovaných forem (např. *ležáci, chťejáci, nam'ěrajáci*). V uvedených východomoravských nářečích je tento vyjadřovací prostředek živý, s hojnou frekvencí, a to jak v konstrukcích s týmž podmětem, tak v různopodmětých. Tvoří se od rozmanitých sloves a právě různé významové odstíny těchto sloves umožňují v některých souvislostech různou interpretaci jednotlivých zapsaných konstrukcí. Jen znalost situace doplněná mnohdy poukazem na jazykový kontext umožní jednoznačný, v jistém konkrétním případě jedině možný výklad vztahu mezi verbální částí sdělení a přechodníkovou konstrukcí.

Nejčastěji vyjadřuje přechodníková konstrukce podle situačního kontextu okolnosti časové; dalo by se říci, že je tu vlastním konkurujícím prostředkem příslovečné věty časové uvozené v uvedeném nářečí nejčastěji spojkou *jak*. Např.: *přída stamocát* (= z přezénční služby), *sem musél do Srpska* Kaš. Přechodníky typu *ída, přída, vída*... jsou hojně, jak už je to ostatně dáno vysokou frekvencí samého slovesa *jíti*, a téměř vždy vyjadřují časové okolnosti. Jen v řídkých případech je lze na základě kontextu interpretovat jako prostředky vyjádření vztahu podmínkového. V těchto případech je jejich konkurující konstrukcí vedlejší věta podmínková uvozená nejčastěji spojkou *dyž*, méně často jinými spojkami, např. *-i, jestli*. Např.: *tudy přída, ostarly zme fšecky zašubrané* (= umazané) Sluš.

V některých případech situační kontext sice nenabídne jednoznačné řešení, ale přece jen pomůže některou z řady možných interpretací vyloučit. Tak např. ve sdělení: *nechca to tag nechad zanešvářené, mosí delat* Vlč celý předechozí kontext vylučuje možnost chápat vztah mezi přechodníkovou konstrukcí a verbální větou jako příčinný, třebaže je tu možná „náhrada“ konkurující vedlejší věty uvozenou spojkou *dyž* (která ovšem nezřídka uvozuje i vedlejší věty příčinné). Ale i tak tu zůstává ještě stále dvojitá možnost, jak uvedenou část sdělení vyložit, zda totiž jako vyjádření okolností prostě časových anebo časově podmínkových. Ještě průkazněji se jeví nemožnost jednoznačně interpretovat podobná sdělení i s pomocí situačního kontextu v případech, kdy přechodníková konstrukce následuje za větou verbální a nese

v sobě jisté stopy dodatečného připojení, např.: *na drva sem chodívala, chtěja topit Lipt*. Zde skutečně nelze ani při sebelepší znalosti celé situace zcela jednoznačně rozhodnout, tedy důkazem doložit, který z obou možných výkladů (vztah prostě časový nebo časově podmínkový) je míněn.

Bez vlivu tu zřejmě není ani vlastní pojmová náplň slovesa *chtíti*, jak ukazují další doklady s tímto slovesem, u nichž je interpretace ještě svízelnější. Např. v dokladu: *chtēja m'ed nejaké šaty, sem šla trhat tú řepu Lipt* se v pravém slova smyslu nabízejí tři různé možné interpretace, a to pravděpodobně mimo jiné i proto, že sdělení bylo proneseno jako jakýsi závěr delšího vyprávění o možnostech výdělku. Náhrada konkurující konstrukcí se spojkou *dyž* také neobjasní, který vztah, totiž prostě časový nebo příčinný, anebo konečně podmínkový měla mluvčí v uvedené souvislosti na mysli. Snadno se dá totiž synonymními spisovnými prostředky reagoval na danou situaci (a) prostě tak, že když, popřípadě kdykoli chtěla mluvčí mít nějaké šaty, šla trhat řepu; nebo (b) jestliže chtěla mít nějaké šaty, šla trhat řepu; anebo konečně (c) protože chtěla mít nějaké šaty, šla trhat řepu.

A tak v tomto případě, ostatně stejně jako v některých jiných podobných sotva lze skutečný vztah mezi oběma částmi sdělení odhalit. Sotva se dá také říci, že si mluvčí vůbec neuvědomuje, že jeho projev není po stránce vyjádření vzájemného vztahu mezi jednotlivými částmi sdělení zcela jasně srozumitelný; spíše se zdá, že je pro něho jistou výhodou, jestliže jeho způsob vyjádření „pokryje“ všechny uvedené možnosti chápání, neboť všechny z předchozího situačního kontextu do jisté míry vyplývají. Tato významová mnohoznačnost nečiní potíže ani konzumentovi projevu, poněvadž ten také právě na základě situačního kontextu přijímá onen vlastně trojím způsobem interpretovatelný závěr jako jakousi vítanou „širší možnost“ vyjádření vztahu mezi oběma částmi sdělení. Zdá se totiž (alespoň z hlediska mluvčího) nad jakoukoli pochybnost, že by se mluvčí vyjádřil po této stránce přesněji, třeba pomocí některých lexikálních prostředků, které už takovouto několikerou interpretaci nedovolují, kdyby to považoval za potřebné.

Závěrem k této části: pro zkoumání nářeční jednoduché věty plyne z našich uvedených poznámek dvojí požadavek. Při mluvnické interpretaci jednotlivých konstrukcí je předně nezbytné znát jak situační, tak jazykový kontext, za kterého se realizovaly. Ten totiž může do velké míry ovlivnit nebo dokonce odhalit rozdílnou platnost jednotlivých konstrukcí, které izolovány vypadají v zapsané podobě stejně. Za druhé se ukazuje potřebné a užitečné hledat pro některé konstrukce, které nejsou po formální stránce dost jasně interpretovatelné, konkurující prostředky téže sdělné platnosti; ty nejednou pomohou objevit skutečnou funkci jistého vyjádření, popřípadě vztah mezi jednotlivými částmi tohoto vyjádření.

II

Při výkladu syntaktické stavby teritoriálních dialektů činí potíže interpretace nejen asyndetických souvětí, ale též souvětí se spojkovým vyjádřením různých subordinálních typů (časového, podmínkového atp.). Zatím se obvykle vydělují souvětěné doklady interpretovatelné bez potíží, tj. jednoznačné, a tzv. typy přechodové. Uvnitř této druhé — početně nikoli zvlášť slabší — skupiny souvětěných typů děje se klasifikace podle odstínů obsahových, nikoli gramatickovýznamových. Je to pracovní postup přejatý z analýzy syntaktické stavby spisovného jazyka; ten však má dostatek spojkových výrazů, aby už mluvnickou formou odlišil různé typy subordinace, a tedy i různé závislosti obsahové; kolem jednoznačných, formálně

výrazných typů seskupují se při interpretaci menšinové typy významově nevyhraněné.⁵

Při rozboru teritoriálního dialektu je situace dvojím způsobem odlišná:

1. Sám rejstřík nářečních spojek je poměrně malý. Je to dáno stylistickou jednovrstevnatostí dialektu, která neumožňuje ani stylové odstínění promluvy, ani — což je pro naši argumentaci důležitější — vytváření spojkových synonymních dvojic nebo trojic, z nichž aspoň jeden jejich člen bývá zpravidla významově výhradní (tak např. proti spisovným příčinným spojkám *že*, *protože*, *poněvadž*, z nichž druhé dvě jsou výhradní, stojí v tradičních východomoravských dialektech nevýhradní spojka *že*, popř. *dyž*). Funkční využití podřadných spojek ve východomoravských dialektech vyplývá z této tabulky:

Obsahové souvislosti vyjadřované subordinačním vztahem⁶

Spojkový výraz	Vlastní obsah	Čas	Účinek Následek Míra	Příčina	Účel Záměr	Pod- mínka	Pří- pustka	Zřetel	Výjimka	Srov- náni	Opak	Celkem význa- mů
že	/		/	/	/			/				5
jak	/	/				/	/	/		/		6
aby	/		/	/	/			/				5
co	/	/	/	/							/	5
coby	/		/		/							3
či	/											1
lestí	/					/						2
-i	/					/						2
dyž		/		/								3
až		/	/									2
než		/							/			2
dyby						/						1
třeba							/					1
leda								/				1
chyba								/				1
tajak										/		1
enomže											/	1
Počet spojek	8	5	5	4	3	5	2	3	3	2	2	

Je zřejmé, že tato situace měla by nutně vést k značné syntaktické synonymii. Např. vztah časový je vyjadřován pěti spojkami, z nichž žádná není významově výhradní.

2. Jestliže syntaktická synonymie není ve svých důsledcích na újmu relativně přesnému dorozumívání příslušníků dialektu, kde jinde hledat příčinu než v stálém faktoru projevujícím se v nářečních promluvách, totiž v přítomnosti jazykového nebo situačního kontextu, který činí spojkové výrazy redundantními prvky vyjadřování. Problematika je tu jen do jisté míry podobná jako u parataktického vyjadřování subordinačních vztahů.⁶ Tam se interpret brání tomu, aby tato souvětí bez rozlišení chápal prostě a jednotně za subordinační, ale pro subordinační pojetí nemá dostatek formálních důkazů. V našem případě se argumentace posunuje dále: alespoň spojkové výrazy svědčí o subordinačním rázu mezivětné závislosti. Neříkají však samy z valné

části nic o jeho vlastní povaze, o obsahu tohoto vztahu, a tak je uvedena v pochybnost i adekvátní klasifikace subordinálních typů. Na rozdíl od paratactického vyjadřování subordinálních vztahů je tu nicméně zřejmá aspoň intence mluvčího vyjadřovat se v rámci souvětí usouvztaženě, postihnout obecně po mluvnické stránce závislost věty na větě sousední.

Zajisté není třeba příliš rozvádět to, že k jednoznačnému postižení obsahu vyjadřovaného subordinacním vztahem dostačovaly by i jisté sémantické prvky vět; tyto vztahy lze totiž specifikovat příslovci a ty jsou potom při analýze důkazem správné interpretace souvětí.² Přesto bývá v mluvených projevech zachyceno mnoho vět, které tato příslovce nemají. To platí přirozeně i o souvětích nářečních. I v dialektu se projevuje přítomnost kontextu jako významný promluvový faktor, který ovlivňuje jazykový systém kvalitativně nebo který alespoň mění frekvenci jevů.

Jako příklad uveďme souvětí, které je reprezentativním znázorněním celé této skupiny nazývané „přechodové“: *jak bývala ve Lhotě, tak toho člověka neznala.*⁷ Přísudkové sloveso první věty je zvoleno podle moravského úzu, neboť spisovné ekvivalenty *žila, bydlěla* jsou významově více specifikovány, a tak obsahově interpretační „svobodu“ naší argumentace omezují; rovněž tak zápor v přísudkovém slovese druhé věty stavbu souvětí pro náš účel takto izolovaného zastírá. V spisovných mluvnicích by takové souvětí pravděpodobně bylo pomínuto jako „nevýrazné“ spolu s jinými „přechodovými“ typy; konec konců je pravda, že dobrý stylist, píše-li, takto nezřetelně své myšlenky formulovat nemá. V nářeční skladbě nebo ve skladbě mluveného jazyka by toto souvětí mohlo být podle situačního kontextu interpretováno mnohostranně různě, a to jako souvětí

- a) s vedlejší větou časovou: když . . . , tj. v době, kdy ještě bývala . . .
- b) s vedlejší větou podmínkovou: jestliže kdy bývala . . .
- c) s vedlejší větou přípustkovou: ačkoli . . . (srov. rčení *jak je starý, tak je hloupý*; jen za výjimečných okolností by i tu byla možnost interpretace srovnávací)
- d) s vedlejší větou příčinnou: protože, poněvadž, když (srov. ještě souvětí jako *má prst pryč, protože || když si nedal říct*)
- e) s vedlejší větou zřetelovou: pokud ona bývala . . .
- f) s vedlejší větou srovnávací: jak dlouho bývala . . . , tak špatně mohla znát . . .

Situační kontext je z chronologického hlediska dvojí: (1) primární, totiž obsah vědomí mluvčího M o jazykově vyjadřovaném jevu, ději a (2) sekundární, daný totiž okolnostmi dialogu mezi M a druhým účastníkem dialogu, pro náš případ posluchačem P.

Primárním kontextem je dán subordinacní vztah vyjadřující jistou obsahovou závislost. Jevy primární skutečnosti jsou dva: (a) existence nebo neexistence osoby A ve Lhotě a (b) fakt, že neznala člověka B.

Jestliže M o existenci osoby A ve Lhotě neví, může tento fakt vyjádřit jen jako podmínku.

Jestliže M o existenci osoby A ve Lhotě ví, může vyjádřit:

- závislost časovou, jestliže má další vědomost aspoň o době pobytu A ve Lhotě;
- závislost příčinnou, jestliže má další vědomost, že totiž pobyt osoby A nebyl shodný s tehdejším pobytem člověka B nebo podobně;
- závislost přípustkovou, jestliže má další vědomost o tom, že Lhota je malá ves, kde se lidé obvykle znají, a podobně;
- závislost srovnávací, jestliže má další vědomost o nějaké kvalitativní korelaci jevů, např. že A dlouho bydlila ve Lhotě a nemohla dobře znát B, který bydlil jinde;

závislost zřetelovou, jestliže má na mysli např. možnost nebo schopnost osoby A, právě jen osoby A, vyhnout se seznámení s B nebo podobně.

Není třeba šířit se o tom, že kromě významového vztahu a obsahové závislosti může mluvčí vyjádřit i svůj postoj k sdělení z různých hledisek. Věcná stránka ucsouvisí s obsahovými závislostmi bezprostředně, např. pozitivní sloveso v predikaci druhé souvětí věty mohlo by být zase jedním z členů závislosti příčinné nebo přípustkové, ovšem za jiných situačních okolností.

V sekundárním kontextu vyjadřuje M subordinační vztah, který je vzhledem k užití subordinační spojky takto chápán i posluchačem. Avšak obsahové závislosti porozumí P jen tehdy, jestliže má v této věci stejnou vědomost jako M, jestliže tedy může „shodně myslit“. To ovšem nemusí být v praxi zrovna běžný případ: P takovou vědomost třeba nemá. V takovém případě se M spokojí s globálním, neanalyzovatelným dojmem, který svými slovy u P vyvolal; to je případ „mluvení jen tak pro mluvení“; P po jazykovém sdělení ví o věcné skutečnosti asi tolik, kolik věděl předtím. Nebo je M na dobrém a poměrně přesném porozumění ze strany P zainteresován víc, a potom o věci znovu a znovu mluví: to sice vede k pleonastickému vyjadřování — ostatně mluveným rázem promluvy usnadněnému —,⁸ avšak pleonastickému jen zdánlivě; opakuje se řeč o jevech, ale myšlenkové závislosti vyjadřující vztahy mezi jevy jsou určovány přesněji nebo teprve při opakování vůbec naznačovány.

V našem případě asi takto: *Jak bývala ve Lhotě, tak toho člověka neznala. Nikde jinde nebyla, tak ho znát nemohla. Kdyby tu byl, tak by ho znala, ale on ...* První souvětí je příčinné.

Jak bývala ve Lhotě, tak toho člověka neznala. Kdovi, kde bývala, on tam nebyl ... První souvětí je podmínekové.

Jak bývala ve Lhotě, tak toho člověka neznala. Vím to, že jak bývala ve Lhotě, tak toho člověka neznala. Já jsem s ní tehdy často mluvívala a vím ... První souvětí je časové.

Jak bývala ve Lhotě, tak toho člověka neznala. Nebývala tam dlouho, a tak ho ani dobře ani špatně znát nemohla ... První souvětí je srovnávací. Tato rekonstrukce je poněkud násilná. Přirozenější by byla, kdyby sloveso v přísudku hlavní věty nebylo negativní.

Zbývá ještě naznačit, jak se s výše uvedenými vývody vyrovnáme po metodické stránce při zpracování nářeční syntaxe. Bývá vyslovována rada, aby se souvětí podobného rázu zaznamenávala i s kontextem. Jenže bylo-li by možno uvádět po překonání menších potíží dostačující kontext jazykový, je už sotva možné objasňovat kontext situační. Východisko z potíží lze vidět v tom, že by se v nářeční syntaxi nezkoumalo u interpretačně pochybných případů to, jakého „druhu“ je konkrétní zachycený doklad, ale že by se intenzivněji pátralo po tom, jaké obsahové závislosti v subordinačním vztahu může ta nebo ona spojka vyjadřovat a jaké jsou důkazy toho, že nářečí a jeho příslušníci tu nebo onu obsahovou závislost skutečně znají. Takovými spolehlivými důkazy jsou výhradní spojky (např. východomor. *chyba*), systém vnitřní diferenciacie jednoho subordinačního typu (např. časového, který je různorodě odstíněn),⁹ příslovce („opěrná“, „odkazující“, sémanticky závažná atp.) a speciální souvětí schémata (např. *umřel, umřel, neumřel, neumřel* nebo *koně vidět, přijde zpráva*).

POZNÁMKY

¹ Srov. M. Grepl, *K podstatě a povaze rozdílů mezi projevy mluvenými a psanými*, sb. Otázky slovné syntaxe, Praha 1962, s. 345 n.

² Sémantickým poruchám vznikajícím při některých skupeních homonymních vyjádření věnuje pozornost M. Těšitelová ve své rkp. kandidátské disertaci *O morfoloické homonymii v češtině*, Praha 1964.

³ Srov. R. Mrázek, *K otázkám českých větných schémat, zvláště neslovesných*, Slovo a slovesnost 23, 1962, s. 21 n. a též, *Historickosrománovací studium větných typů*, sb. cit. v pozn. 1, s. 166 n.

⁴ Srov. náš článek *Východomoravské typy jmenných vět*, Sborník prací fil. fak. brněnské university, A 11, 1963, s. 53 n.

⁵ Srov. např. jemnou analýzu souvětí v monografii J. Bauera, *Vývoj českého souvětí*, Praha 1960.

⁶ Srov. sb. cit. v pozn. 1, s. 333 n.

⁷ Doklad byl zachycen a zapsán v nářeční podobě v obci Zlámanec u Uher. Hradiště.

⁸ K pleonastičnosti jako rysu mluvených projevů viz K. Hausenblas, sb. cit. v pozn. 1, s. 321 n.

⁹ Srov. J. Bauer, *Časové souvětí*, sb. Rodné zemi. Brno 1958, s. 236 n.

V článku napsali oddíl I V. Michálková, oddíl II J. Chloupek.

Seznam obcí:

FrancLh — Francova Lhota, Kaš — Kašava, Lipt — Liptál, Sehr — Sehradice, Sen — Seninka, Sid — Sidonie, Slav — Slavičín, Sluš — Slušovice, ValSen — Valašská Senice, Vlč — Vlčková, VILH — Vlachova Lhota, VyslP — Vysoké Pole

ZUR INTERPRETATION DES EINFACHEN SATZES UND SATZGEFÜGES IN DER MUNDART

I. Die Autorin sucht einige Schwierigkeiten aufzuzeigen, die bei der Erforschung des mundartlichen einfachen Satzes, der sich auf der einen Seite durch seinen pleonastischen Charakter, auf der anderen durch das Fehlen formal-grammatischer Beziehungen auszeichnet, zutage treten. Sie schenkt diesem letzteren Wesenszug die Aufmerksamkeit und geht ihm in seinen drei Erscheinungsformen nach. Es handelt sich (1) um Konstruktionen in der sog. Grundform (Nominativ oder Infinitiv), die den grammatisch-organisierten Konstruktionen der Verbalsätze angeschlossen sind; (2) um nichtverbale Konstruktionen, die in einige verbale Kategorien des Prädikats des Verbalsatzes „übergehen“ (diese Erscheinung ist hier arbeitsmäßig als verbal-kategorielle Transgression bezeichnet; (3) um einige mehr entfaltete Partizipialkonstruktionen bei verbalen Sätzen.

Alle diese Konstruktionen kann man vom Standpunkte ihrer bloß grammatikalischen Form in mehrfacher Weise interpretieren. Für die einzelnen Typen werden mundartliche Belege angeführt. Sinn der angeschlossenen Anmerkungen ist es, die Lösungsmöglichkeiten einiger weniger leicht interpretierbaren Konstruktionen unter Anwendung einiger nicht ganz geläufiger Verfahrensweisen anzudeuten: im ersten Falle handelt es sich darum, die grammatikalischen Informationen aus einem breiteren situationsbedingten Sprachkontext auszunutzen, in dem zweiten um die Erweiterung der Wirksamkeit verbaler Kategorien von der verbalen Konstruktion auf die angeschlossene nicht verbale Konstruktion, im dritten dann um die Interpretationsmöglichkeit auf Grund von Parallelbildungen mit isofunktionalen konkurrierenden Konstruktionen.

II. Verfasser sucht einige theoretische Lösungen derjenigen Schwierigkeiten anzudeuten, die bei der Interpretierung verschiedener Subordinationstypen (des temporalen, konditionalen usw.) im syntaktischen Aufbau des territorialen Dialektes entstehen. Sie sind einerseits durch das relativ arme Register mundartlicher Konjunktionen gegeben, andererseits durch die Redesituation, die es dem Sprecher angesichts der beständigen Anwesenheit des sprachlichen oder situationsbedingten Kontextes ermöglichen, ohne adäquate und semantisch ausgeprägte konjunktionale Ausdrücke leicht auszukommen. Einen Ausweg aus den Schwierigkeiten erblickt Verf. in dem Verfahren, bei dem in der Mundartsyntax in interpretationsmäßig zweifelhaften Fällen nicht die Klassifikation des festgehaltenen Belegs im Vordergrund stünde, vielmehr sollte man intensiver erforschen, welche inhaltlichen Abhängigkeiten diese oder jene Konjunktionen entsprechend den Umständen ausdrücken kann und welche Beweise dafür vorhanden sind, daß die Mundart und ihre Benutzer diese oder jene inhaltliche Abhängigkeit wirklich kennen. Seine Ausführungen belegt Verf. durch ein Satzgefüge, das je nach dem Situationskontext auf sechserlei Art interpretiert werden kann.

Übersetzt von R. Merta

